

Pap Norbert professzor, geográfus-történész, a Pécsi Tudományegyetem TTK Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszékének vezetője, a pécsi Balkán-kutatócsoport alapítója, a Szigetvár mellett található I. (Nagy) Szulejmán sírkomplexum felfedezője (2015) előadása Kanitz Félix életéről és munkásságáról

Kanitz Fülöp Félix (Felix Philipp Kanitz), a Balkán, elsősorban Bulgária, valamint Szerbia geográfiai és etnográfiai feltárásában óriási érdemeket szerzett földrajzi író, régész, térképész, néprajzkutató és művészettörténész. Az Európa nagyrésze előtt a 19. század közepéig szinte teljesen ismeretlen Balkán-félsziget természeti és társadalmi viszonyainak, kultúrájának megismertetéséért a Balkán Kolumbusza melléknevet elnyerő utazó 1829. augusztus 2-án született egy német nyelvű, jómódú zsidó polgárcsaládban Óbudán. A 13 évesen árvaságra jutott, kiváló művészi érzékkel, zenei és rajz tehetséggel megáldott fiú 1842-ben szegődött el az osztrák származású Grimm Vince, a magyar függetlenségi mozgalomban később aktív szerepet vállaló, a szabadságharc bukása után pedig törökországi emigrációba kényszerült az iszlámra is áttért, Murad bej néven oszmán katonai karriert befutó litográfus pesti intézetébe vésnőktanoncnak. A Grimm műhelyével szoros kapcsolatot ápoló neves archeológus és numizmatikus, Kiss Ferenc számára 1845-ben készített régészeti illusztrációit tekinthetjük az első önálló munkáinak. 1847-ben került Bécsbe, ahol egy éven át Eduard Singer litográfusnál folytatta tanulmányait. 1848-ban lett a néhány évvel korábban alapított lipcsei képes hetilap, az *Illustrierte Zeitung* munkatársa. Ez az egész életét végigkísérő munkakapcsolat ösztönözte az elkövetkező mintegy tíz év nyugat-európai, főként dél-németországi utazásait és művészettörténeti-bölcészeti tanulmányait, amelyek sorsdöntő jelentőségűek voltak későbbi munkássága tekintetében. Mindazon műveltség, világlátás, és művészi rajzkészség elismeréseként, amelyet a 27 éves korában Bécsbe visszatért ifjú Kanitznak addigra sikerült megszereznie, az *Illustrierte Zeitung* szerkesztősége 1856-ban őt kérte fel arra, hogy az

osztrák császári pár kíséretének tagjaként illusztrált tudósításban számoljon be észak-itáliai útjukról. A később a Balkán felfedezőjeként ismertséget szerzett Kanitz első délkelet-európai utazására ugyancsak a hírlap megbízásából 1858-ban került sor. A török megszállás elleni küzdelemben egyre nagyobb eréllyel fellépő balkáni népekkel, közvetett módon a közép-európai birodalmak által betölteni kívánt leendő hatalmi úrral való ismerkedés szándéka által inspirált, Boszniában, Hercegovinában és Montenegróban tett utazásairól szóló beszámolóit 1858–1859 folyamán jelentek meg az *Illustrierte Zeitung*ban *Reiseskizze aus Bosnien und Montenegro* címmel. Ezen út tapasztalatai sarkallták arra, hogy módszeresen feltárja az ismeretlen Balkán földjére és népeire vonatkozó ismereteket. 1859-ben bejárta Szerbiát, a rákövetkező évben pedig kezdetét vette a Bulgáriával és a bolgár néppel való megismerkedésének, illetve kapcsolatépítésének több évtizedes története. Nišbe érkezésének pillanatától kezdve érzékelte és írásaiban mindvégig támogatta a Bolgár Ortodox Egyház nemzeti önállóságának megszerzéséért folytatott, végül 1870-ben a Bolgár Exarchátus nemzeti intézményként való elismertetése révén sikerre vitt küzdelmet, amely az oszmán hódoltság alóli felszabadulás folyamatában döntő jelentőségű lépésnek számított. Ez alkalommal utazta be Vidinből indulva a Balkán-hegység északnyugati előterét és a Timok folyó vidékét, amelynek során többek között megörökítette a belogradcsiki sziklaképződményeket és leírta az ezek felhasználásával épült középkori bolgár erőd történetét, kimutatva annak római kori előzményét is. Az első bulgáriai útján szerzett ismereteket *Bulgarische Fragmente* c. összefoglaló dolgozatában közölte. Útleírásai és újszerű, terepi adatgyűjtésen, tapasztalatszerzésen alapuló munkamódszerei rendkívül kedvező fogadtatásra találtak. Az írásait és illusztrációit recenziókban méltató neves szlovén szlavista, Franc Miklošić javaslatára az Osztrák Tudományos Akadémia Szlavisztikai Osztálya 1000 forintos ösztöndíjat ítél meg számára, ami lehetővé tette azt, hogy 1862-ben visszatérhessen Bulgáriába. Vidinben tett újabb látogatása alkalmával még láthatta a török földre menekült Kossuth-honvédek fegyvereit és sírhelyeit. Ezzel az úttal vette kezdetét egy sor, az ő munkássága révén híressé vált régészeti felfedezés. Még ebben az évben sikerült feltárnia több római kori település, helyőrség és út maradványait. Igazolta, hogy az ókori Naissus városa, Nagy Konstantin császár szülőhelye Nišsel, az egykori Moesia provincia székhelye, Ratiaria pedig a Vidintől délre, a Duna partján fekvő Arcsar faluval azonosítható. Régészeti felfedezéseit és forráskutatásainak eredményeit önzetlenül megosztotta a berlini Theodor Mommsen professzorral, a klasszikus kor egyik legnevesebb 19. századi kutatójával, későbbi irodalmi Nobel-díjassal, aki a Kanitztól származó helyi vonatkozású írásos emlékeket az általa alapított forrásgyűjtemény-sorozatban, a *Corpus Inscriptionum Latinarum*ban tette

közzé. Addigi tudományos sikereinek elismeréseként Ferenc József 1863-ban újabb pénzügyi támogatást biztosított számára további kutatásainak anyagi fedezetéül. Későbbi bulgáriai régészeti vizsgálódásai keretében különös érdeklődéssel fordult a Traianus császár által az i.sz. 2. század elején, a dákok fölött aratott győzelme emlékére alapított, elveszetteként számon tartott város, a későbbi Nikopolis ad Istrum felé. A település lehetséges helyére vonatkozó vitát végül Kanitznak köszönhetően sikerült tisztázni, aki egy általa talált feliratos szövegemlék segítségével bebizonyította, hogy a római település Veliko Târnovo közelében, a Dunától mintegy 40 km-re délre fekvő Nikjup nevű falu határában található. A római emlékek, az ország ókori történelmének kutatásán túl bulgáriai útjai során tanulmányozta, dokumentálta és megismertette Európával az Első Bolgár Állam (681–1018) idejéből származó, a bolgár nép korai történelmét reprezentáló építészeti-kulturális emlékeket. Egyebek mellett a korai bolgár birodalomnak a mai Sumen közelében található első két fővárosát Pliszkát (681–893) és Preszlávot (893–972), valamint a mára kiemelkedő jelentőségű, időben a neolitikumtól a középkorig ívelő gazdag történeti hagyaték régészeti bemutatóhelyévé alakult Madarát, amelynek egyik legértékesebb emléke a 8. század elejéről származó híres sziklarelief, az ún. 'Madarai lovas'. Felkereste a Második Bolgár Birodalom első fővárosát, Tarnovót (1183–1393), a cárok városaként emlegetett mai Veliko Târnovót is, amelynek építészeti és történeti emlékeit vázlataiban és feljegyzéseiben részletesen megörökítette. Lerajzolta többek között a Carevec-dombon elhelyezkedő erőd maradványait is. Itteni megfigyelései alapján egyértelmű igazolást nyert az a tény, hogy a középkori bolgár építészet kizárólag bizánci kulturális hatások nyomán fejlődött, azokon nyugati befolyás nyomai nem figyelhetők meg. Bulgáriai utazásainak és terepi vizsgálatainak nyolcadik évében, 1868 júniusában Kanitz figyelemre méltó kérelmet terjesztett elő az Osztrák Tudományos Akadémián.

Ebben Bulgária északnyugati, Lom–Nikopol (Nikápoly)–Lovecs–Szamokov–Szófia–Pirov által határolt térsége történeti, régészeti és

topográfiai kutatásának, illetve a Balkán-hegység hágói felderítésének anyagi fedezetéül szolgáló támogatás iránti igényét adja elő.

Egyúttal arra vonatkozó szándékát is kifejezésre juttatta, miszerint megfigyeléseiről térképekkel és illusztrációkkal kiegészített tanulmányban számolna be. Előterjesztését az alábbi gondolattal zárja: „Úgy vélem, nem kell hangsúlyoznom a szomszédos dunai országok azon megnövekedett jelentőségét, amellyel bírnak az utóbbi években. Ugyanakkor bizonyos, hogy csak a tiszta tudományos érdeklődés, a tudományos kutatás esik egybe Ausztria saját érdekével”. Kezdeményezésének alapjául a Balkán-hegységgel 1864 óta tartó ismerkedése szolgált, ami végül egy tíz éven át tartó szisztematikus kutatómunkában, illetve az ennek révén felhalmozott földrajzi ismeretanyag szintetizálásában teljesedett ki. A legapróbb részletességgel feltárta a teljes hegyvonulat topográfiai viszonyait: harminc átjárót azonosított, s a földtani, éghajlati és botanikai jellemzői alapján az Arabakonak- és a Vratnik-hágók mentén a ma is érvényes tagolásnak megfelelően a hegységet három, keleti, középső és nyugati részre osztotta fel. A terület vízrajzi sajátosságainak vizsgálata keretében többek között tisztázta, hogy egyedüliként az Iszker folyó vágja át a Balkán-hegységet. Továbbá tengerszint feletti magassági értékeket rögzített, szénlelőhelyeket és gyógyvízforrásokat azonosított, leírta a hegyvidék éghajlatát, flóráját és faunáját. Bulgáriai tanulmányútjainak összes addigi tapasztalatát és megfigyelését az először 1875–1879 között megjelent gazdagon illusztrált háromkötetes, *Donau-Bulgarien und der Balkan* című monumentális monográfiájában adta közre. Terepi kutatásainak gyakorlati eredményei közül kiemelkedik a Bulgáriát ábrázoló térképsorozata, amelyen pontosan rögzítette az ország folyóvizeinek, hágóinak, partvonalainak, településeinek, kolostorainak, erődítményeinek és úthálózatának elhelyezkedését. Ez nem csupán a földrajztudomány és a kartográfia szempontjából számított hiánypótló műnek, de hadászati jelentősége is kiemelkedő volt: az 1877–1878-as orosz-török háborúban az Oszmán Birodalom ellen harcoló, Oroszország vezette katonai koalíció hadvezetése ezt a térképet használta, így annak győzelméhez, nem mellesleg a harcokban aktívan részt vevő bolgárok nemzeti függetlenségének, a közel ötszáz éves hódoltság (1396–1878) alóli felszabadulásának kivívásához az ő munkássága is hozzájárult. A háború sikereinek előmozdításában szerzett érdemeiért II. Sándor cár a Szent Sztanyiszláv-érdemrenddel tüntette ki Kanitzot. Balkáni jelenléte az 1870-es években közvetlenül is összekapcsolódott a bolgár nép szabadságküzdelmével. Bulgária-monográfiájában szót emelt az ún. bolgár kérdés megoldása érdekében, illetve beszámolt az 1876. évi áprilisi felkelés során történt megtorlásokról, az elpusztított településekről, a bolgár nép felszabadítási küzdelmeinek alakulásáról. Az ő segítségével, Andrássy Gyula külügyminiszternél való

közbenjárásának eredményeként szabadult ki az áprilisi felkelés során bebörtönzött Hriszto Gruev Danov, a bolgár felvilágosodás és nemzeti mozgalom egyik szellemi vezetője. Később, a háború idején, mint haditudósító küldött beszámolókat a harcok állásáról. Tudományos érdemeiért, Bulgária-térképeiért, illetve a bolgár nép érdekében végzett munkásságáért számos további elismerésben részesült: többek között Ferenc József császár a földrajztudomány terén elért eredményeiért királyi tanácsosi címmel jutalmazta, az 1869-ben alapított Bolgár Tudományos Akadémia pedig 1881-ben tiszteleti taggá választotta. Az elismerések sora az I. Sándor bolgár fejedelem által neki adományozott érdemrend 1883-as átvételét követően szakadt meg. Ezt követően nem lépett többé Bulgária földjére, életének utolsó húsz évét túlnyomórészt Szerbiában töltötte az ország történelméről és a szerb népről szóló, halála után megjelent kétkötetes nagy Szerbia-monográfiája, a *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart* anyagának megírásával, sajtó alá rendezésével. Ennek befejező munkálatai közben, 75 évesen halt meg Bécsben.

